

Галина Новікова, Ірина Скобець, Антоніна Суббота

До проблеми збереження документних фондів (за матеріалами конференції «Українське архівознавство, історія, сучасний стан та перспективи»)

19 - 20 листопада 1996 р. в Центральному державному архіві м. Києва відбулася наукова конференція «Українське архівознавство, історія, сучасний стан та перспективи», яку організували й провели Головне архівне управління (ГАУ) при Кабінеті Міністрів України, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УДНДІ АСД), Спілка архівістів України, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Тематика секції «Проблеми збереження, консервації та реставрації документів» була присвячена обговоренню нагальних проблем у галузі збереження документів, обміну досвідом у цій справі, знайомству з науковими розробками, які можуть бути використані при реставрації, консервації і збереженні культурних цінностей. У доповідях, обговореннях, дискусіях взяли участь провідні спеціалісти академічних, галузевих інститутів, вищих навчальних закладів, архівів і бібліотек Києва. Багатим досвідом роботи, спрямованої на запобігання ушкоджень документів, поділилася Ж. Полякова - співробітниця Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства.

Одним із основних напрямів державної політики в галузі бібліотечної та архівної справи є створення умов для довготермінового зберігання документних фондів. Світовий досвід свідчить, що її можна розв'язати комплексно із залученням новітніх технологій та останніх досягнень у різних галузях науки й техніки.

Виявом сучасного підходу до проблеми збереження архівних і бібліотечних фондів в Україні є організація в структурах НБУВ і ГАУ при Кабміні наукових підрозділів, які здійснюють науково-дослідну, методичну й координаційну роботу в цій царині.

З метою визначення фізичного стану документів і умов їх зберігання в архівах сектором схоронності документів УДНДІ АСД у системі ГАУ було проведено анкетування архівних установ держави. Його результати проаналізували зав. сектором, к. х. н. А. Шурубур, ст. н. с. Л. Вуєк.

Значною перешкодою в створенні оптимальних умов зберігання документів в УДНДІ АСД у архівах є непристосованість їх для довготермінового зберігання; необхідність капітального ремонту будівель архівів (65%); відсутність або непрацездатність систем вентиляції та кондиціонування повітря (30%). Останнє, разом зі встановленням жорстких лімітів на електроенергію, є причиною порушень температурно-вологісного режиму в архівах. Як правило, вони потребують елементарного обладнання для зберігання і копіювання документів, засобів пожежогасіння, сучасних систем сигналізації та

ін. В архівах не вистачає вільних площ для розміщення документів і проведення їх карантину.

Одна з проблем - низький рівень виконання палітурних та реставраційних робіт, що значною мірою зумовлено відсутністю відповідного устаткування, хімічних реактивів, антисептиків, матеріалів (зокрема, спеціальних сортів реставраційного паперу, безкислотного картону для оправ і контейнерів для зберігання). Бракує висококваліфікованих кадрів, які б мали не тільки практичні навички, а й глибокі знання з хімії.

Значною мірою ці труднощі є повсякденням центральної лабораторії мікрофільмування і реставрації документів Центрального державного архіву України (ЦДАУ), яка існує з 1957 р. і виконує тут весь комплекс робіт, пов'язаних із мікрофільмуванням і реставрацією документів. Про напрацювання колективу лабораторії, а також про поточні його завдання доповіла головний спеціаліст Т. Старикова.

Особливості організаційно-методичного та технологічного забезпечення фізичного збереження документних фондів у бібліотеках висвітлені в доповіді завідділом паперознавства Центру консервації і реставрації (ЦКР НБУВ), к. б. н. Г. Новікової.

Впроваджувана у НБУВ система збереження фондів спирається на результати наукового дослідження впливу екологічних факторів середовища та умов зберігання на фізичний стан документів і включає такі напрями: організаційно-методичний, контрольний-профілактичний, забезпечення фізичного збереження документів. Пріоритетними вважаються профілактичні заходи, спрямовані на організацію нормативних режимів зберігання документів. Кожний з напрямів цієї роботи регламентується розподілом відповідальності між фондоутримувачами, інженерно-технічною та господарчою службою, а також ЦКР.

Започаткований у НБУВ комплекс наукових, методичних, технологічних та організаційних заходів щодо забезпечення фізичного збереження документних фондів дасть змогу своєчасно запобігти ушкодженню документів шкідливими біологічними й абіотичними факторами середовища та є запорукою заощадження коштів, матеріальних і виробничих витрат на дезобробку фондів і консерваційно-відновлювальні роботи в майбутньому.

Програми забезпечення збереження документних фондів доцільно мати для кожного архіву або бібліотеки окремо, зважаючи на їх специфічні особливості, потреби й можливості.

Першочерговим кроком у цьому напрямі є вивчення екології книгосховищ. Така робота була започаткована в НБУВ і НПБ. Результати проведених обстежень узагальнені в документах «Паспорт книгосховища» (розробляється у НБУВ та НПБ) і паспорт мікологічного контролю (розроблено в НБУВ). Про паспортизацію

книгосховищ НПБ доповіла головний бібліотекар Н. Гудимова. Запропоновано довільну форму паспорта з умовним поділом на такі частини: 1) характеристика зовнішнього середовища; 2) стан зберігання документів безпосередньо в книгосховищі; 3) висновки щодо правильності вибору місця сховища, стану зберігання та пропозиції стосовно можливостей поліпшення ситуації; 4) певні перспективи, план майбутніх дій тощо.

На основі даних паспорта розробляються перспективні й чергові заходи, спрямовані на захист документосховища, поліпшення умов зберігання документів; поновлюються схеми вогнегасної системи, розміщення фондів, плану їх евакуації; розробляються технологічні інструкції зберігання документів, роботи з фондами в екстремальних ситуаціях; готуються матеріали для комісій різних рівнів, органів влади, уряду тощо.

Професійне бачення проблеми забезпечення нормативних параметрів мікроклімату в музеях, архівах та бібліотеках запропонували фахівці Київського державного технічного університету будівництва й архітектури доц. В. Довгалюк, аспірантка О. Кушнір. Для створення та підтримання мікроклімату в експозиційних залах і фондосховищах необхідно на кожному об'єкті здійснювати комплексні наукові дослідження з визначенням факторів, що впливають на параметри повітряного середовища; розробити функціональні та технологічні схеми опалення, вентиляції, кондиціонування повітря; визначити величину потрібного повітрообміну та його оптимальну організацію. Забезпечити будь-які параметри повітряного середовища мають системи кондиціонування повітря (СКП) або їх часткова модифікація - системи загальнообмінної вентиляції. Можливості інших подібних систем обмежені, хоча вони бувають достатніми для підтримання деяких окремих параметрів повітряного середовища. Ці системи можуть використовуватися разом із СКП, забезпечуючи оптимальні техніко-економічні показники.

У системі інженерного забезпечення збереження документів у бібліотеках та архівах важливою є протипожежна сигналізація. Її ефективність значною мірою залежить від чутливості відповідних датчиків. У НІТЦ «Сонар» розроблено макет сенсорів для детектування багатьох горючих і токсичних газів. Сенсори мають низьке енергоспоживання, малі масу й габарити, високу чутливість до аналізованого газу. Про можливості їх використання для автоматизованої системи аварійної сигналізації доповіли науковці «Сонар» к.х.н., завлабораторією Н. Максимович, к. х. н., провідний спеціаліст В. Воронинцев, провідний інженер О. Каскевич.

Одним із важливих теоретичних аспектів впровадження в практику архівів і бібліотек комплексних програм збереження фондів є прогнозування довговічності матеріальної основи документів на базі знань про процеси природного старіння. Особливості старіння целюлозних матеріалів - напівфабрикатів паперового виробництва - розглядалися в доповіді завлабораторією Українського державного науково-дослідного інституту целюлозно-паперової промисловості (УкрНДІП) к.т.н. Є. Макушина. За результатами наукового дослідження практично можливо регулювати термо- та атмосферостійкість целюлози шляхом направленої зміни її капілярно-пористої структури, зокрема штучним закупорюванням мікропор у целюлозі.

А. Макушина досліджувала процес теплового старіння паперу з різним рівнем кислотності. Рівень кислотності паперу є одним з найважливіших показників, що прогнозує його довговічність чи, навпаки, непридатність до тривалого зберігання. В Україні гостро відчувається потреба у власному безкислотному папері. Частково цю проблему розв'язує Дніпропетровська паперова фабрика, де освоєно виробництво безкислотного документного паперу за технологією, розробленою в УкрНДІПі. Безкислотний пігментований папір може виготовляти також Корюківська фабрика технологічних паперів, якщо використовуватиме основу Дніпропетровської фабрики. Технологічну й нормативну документацію для такого виробництва розроблено УкрНДІПом.

Для створення оптимальних умов зберігання документів в архівах і бібліотеках необхідно знати потенційну тривалість їх матеріальної основи. Однак проведення мікроскопічних, мікрохімічних і фізико-хімічних аналізів, необхідних для одержання цієї інформації, потребує вилучення зразків паперу, що не завжди можливо в архівній і бібліотечній практиці. Тому при зберіганні значних масивів документів доцільно сформувати музей зразків паперу з визначеними характеристиками: місце виготовлення (країна), час виготовлення (рік), приблизний композиційний склад (вид волокна, характер проклеювання, наявність лігніну та наповнювача), рН-водної витяжки, фізико-хімічні та фізико-механічні характеристики. Про започаткування такого музею в НБУВ доповіли співробітники ЦКР к.х.н. І. Скобець та к.б.н. Г. Новікова.

На секції обговорювалися питання, пов'язані з реставрацією матеріальної основи документів. Різноманітність завдань і проблем, притаманна роботі реставратора, відкриває широкі можливості випробування нових методів, методик, матеріалів, уперше синтезованих реактивів. Так, науковці Інституту біологічної хімії НАН України завлабораторією А. Качановська та інженер Л. Сіпчук (у співавторстві з А. Шурубурою) запропонували випробувати в процесі реставрації та консервації документів ліофілізовані композиції на основі колагену та синтетичного поліелектроліту. Про можливість використання модифікованих аеросилів з метою підвищення хіміко-біологічної стійкості паперу доповів зам. директора Інституту хімії поверхні НАН України, д.х.н. В. Огенко.

Значною проблемою для реставраторів є виведення з паперу застарілих плям різного походження, зокрема жирових. Детально цим займались у Науково-реставраційному центрі Міністерства культури та мистецтв України. Заввідділом, д. х. н. Ю. Братушко теоретично обґрунтувала й розробила методики видалення з паперу забруднень від тваринного жиру, рослинних невисихаючих, напіввисихаючих та висихаючих олій. Нею запропоновані розчинники, їх суміші та конкретні методики видалення плям від свинячого жиру, соняшникової та льняної олій.

Учасники секції не обійшли увагою і проблему біошкодженнь та боротьби з ними як фактора, що в разі розповсюдження може швидко зруйнувати значні масиви документних фондів.

Біологічний захист документних фондів є важливим напрямом діяльності Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства й архівної справи

(Москва). Про історію боротьби з біоушкодженнями архівних документів за час існування Інституту й про основні напрями цієї роботи доповіла к. б. н. Ж. Полякова. У напрямі біологічного захисту здійснюються: контроль біологічного стану приміщень та документів; контроль кліматичних параметрів повітря книгосховищ; вивчення складу та екології шкідників; розробка практичних рекомендацій архівам з питань біологічного захисту. Регулярний біологічний контроль архівних фондів дає змогу виявити біологічні ушкодження, знайти причини їх появи й надати архівам допомогу в ліквідації шкідників.

Значний досвід наукової та практичної роботи російських колег щодо попередження біологічних ушкоджень став у нагоді при формуванні стратегії боротьби з біологічними шкідниками у НБУВ. Це важливий напрям діяльності ЦКР.

Науковці центру к.б.н. А. Суббота і Г. Новікова запропонували проведення мікологічного контролю повітря, який став критерієм оцінки фізичного стану документів та загального екологічного стану книго- й архівосховищ НБУВ. Розроблена система мікологічного контролю стала основою санітарно-гігієнічного моніторингу сховищ, що проводиться в спокійному та збудженому станах повітря у сховищах з благополучними та в сховищах з неблагополучними фондами, що тривалий час перебували у непристосованих для зберігання підвальних приміщеннях. Контроль необхідно здійснювати під час дезобробки приміщень і документів, а також у разі виникнення аварійних ситуацій.

У процесі мікологічного контролю були вивчені властивості мікроміцетів, вилучених із мікобіоти схо-

вищ, досліджена їх желатиназна й целюлазна активності. Одержані результати мають суттєве практичне значення для формування стратегії профілактичних і винищувальних консерваційних заходів.

З проблемою біоушкоджень музейних цінностей і роботою відділу біологічних досліджень Національного реставраційного центру ознайомила слухачів секції заввідділом Т. Кондратюк. У відділі проводяться роботи по збереженню пам'яток історії та культури. Здійснюється мікологічне обстеження музеїв та колекцій, мікологічний аналіз експонатів, що надходять на реставрацію. З огляду на те, що при розв'язанні проблеми захисту матеріальних і духовних цінностей важливе місце належить пошуку ефективних біоцидів, у відділі досліджують біоцидну активність різних речовин.

На секції «Проблеми збереження, консервації і реставрації документів» було висвітлене широке коло наукових і практичних аспектів збереження архівних та бібліотечних фондів, а також музейних експонатів. Провідні спеціалісти з різних галузей науки доповіли про напрацювання, які в майбутньому можуть бути використані в цій важливій справі. Архівісти й бібліотечні працівники, відповідальні за збереження фондів, поділилися своїм практичним досвідом. Слід відзначити потенційні можливості академічної, галузевої та освітнянської науки України у формуванні національної програми збереження документних фондів. Цінними є також особисті контактні зв'язки, започатковані під час функціонування секції. Її плідну роботу організували завсектором УДНДІ АСДА. Шурубуря та вчений секретар секції, к.б.н. Н. Іванова.

П'ята Міжнародна конференція «Єврейська культура в країнах Центральної та Східної Європи»

2-5 вересня 1997 р. в НБУВ відбулася п'ята Міжнародна наукова конференція «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи», яку підготували і провели Інститут юдаїки та НБУВ. Сама назва традиційної конференції (попередні чотири називалися «Єврейська історія та культура в Україні») свідчить про розширення географічних меж досліджень та дослідників. Цього разу до участі в ній було запрошено 120 дослідників із шести країн. Спонсор конференції - Американський розподільчий комітет «Джойнт».

Робота конференції проходила в пленарних засіданнях та чотирьох секціях: історичній, філософії та соціології, літературі і мистецтва, педагогіки й мовознавства. Проводилися також круглі столи «Антисемітизм сьогодні - тенденція останніх років», «Соціологічні дослідження національних

проблем, міжнаціональних взаємин: досягнення, проблеми, перспективи» та «Єврейська громада пострадянської України», до участі в яких були запрошені Повноважний посол Ізраїлю в Україні пан Цві Маген, радник прем'єр-міністра Ізраїлю пан Зеєв Гейзель, рабин України Яків Блайх, голови єврейських товариств та організацій України, представники міністерств, провідні політичні діячі та науковці.

Доповіді були присвячені історії та культурі євреїв від доби Хазарського каганату до сучасності, аналізам архівних матеріалів та новим знахідкам, питанням філософії, соціології й мовознавства, літературі, музиці, архітектурі та декоративно-ужитковому мистецтву, культурним і політичним взаємозв'язкам євреїв з народами країн Європи та України зокрема.

Окремий блок становили доповіді з питань єврейського книгодрукування, дослідження єврейських рукописів і

системи їх бібліографування. Багато досліджень ґрунтувалося на матеріалах сектору сходознавства Інституту рукопису НБУВ.

До конференції були підготовлені книжкові виставки «Євреї в історії та культурі України» (з фондів бібліотеки) та «Юдаїка: нові видання» (надана Інститутом юдаїки). Справжньою окрасою конференції стала велика ретроспективна художня виставка «Майстер та його учень», що репрезентувала творчість київських майстрів пензля А.Балазовського та Ю.Рудминського.

Ірина Сергєєва